

15. Гелей С. Українська гімназія в Рогатині перед Першою світовою війною / С. Гелей, А. Прокіп // Ювілейна книга Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого. – Л. : ЗУКЦ, 2009. – 690 с.
16. Дев'яноста весна патріарха // Західний кур'єр. – 2000. – 3 березня. – С. 1.
17. Завгородня Т. Дидактична думка в Галичині (1919–1939 рр.) / Т. Завгородня. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – 166 с.
18. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923 : ілюстрована історія. – Л. : Івано-Франківськ : Манускрипт – Львів, 2008. – 524 с.
19. Іреней Назарко. За душу молоді / Іреней Назарко // Календар місіонера. Річник XXXIII. – Жовква, 1936. – 131 с.
20. Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століття) / І. Курляк. – Тернопіль : Підручники & посібники, 2000. – 326 с.
21. Легкий З. Історичні передумови створення української гімназії в Рогатині / З. Легкий // Ювілейна книга Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого. – Л. : ЗУКЦ, 2009. – 690 с.
22. Луцик Д. Шістдесят років для народного здоров'я: спогади лікаря / Д. Луцик. – Л., 2003. – 155 с.
23. Макух І. На народній службі : спогади / І. Макух. – К. : Вид-во “Основні цінності”, 2001. – 570 с.
24. Савчук Б. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.) / Б. Савчук, Г. Білавич. – Івано-Франківськ : Вид-во “Лілея-НВ”, 1999. – 205 с.
25. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с.
26. Стинська В. Система шкільництва в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.) / В. Стинська. – Івано-Франківськ, 2007. – 179 с.
27. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – 143 с.
28. Encyklopedia pszczelarska / [pod red. Leon Bornus]. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Rolnicze, 1989. – 263 s.
29. Zeszyty Tlumackie. – 2001. – № 2. – 18 s.

The article reviews the history of Gymnasium of Tlumach. It investigates the main periods of gymnasium education in the context of social and political processes in Galicia. It reveals the features of gymnasium teaching and the activity of the teachers.

Key words: *Gymnasium of Tlumach, gymnasium pupil, director, teacher.*

УДК 908 (477.8)
ББК 63.3 (4 Укр) 51

Віталій Скоморовський

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

На сучасному етапі духовного відродження незалежної України невід'ємною складовою громадського руху та наукових досліджень є історичне краєзнавство, спрямоване на відродження духовності, історичної пам'яті, формування в громадян і, передусім, у молоді любові до рідного краю, національного патріотизму, поваги до людини, відповідальності за збереження історико-культурного надбання. У статті розглядається розвиток історичного краєзнавства в Наддніпрянській Україні в період завершення процесу адміністративно-територіальної уніфікації українських земель у першій половині XIX століття.

Ключові слова: *Наддніпрянська Україна, історичне краєзнавство, краєзнавчі дослідження, краєзнавчий рух.*

Історичне краєзнавство як галузь наукового пізнання і сфера практичної діяльності викликає неабияке зацікавлення в науковців. Цінність місцевих досліджень у тому, що в них простежуються певні особливості історичного процесу країни загалом. Дуже актуальним, у зв'язку із цим, є вивчення розвитку історичного краєзнавства в Наддніпрянській Україні в першій половині XIX ст., де суспільно-політичні процеси сприяли такому розвитку подій, передусім, крізь призму діяльності наукових і культурно-просвітніх організацій.

Із цієї проблематики ґрунтовними дослідженнями відзначаються П.Тронько, О.Уривалкін, В.Прокопчук, С.Куделко, С.Посохов, Л.Удод, О.Костюкова та ін.

У статті вивчаються властивості розвитку історичного краєзнавства в Наддніпрянській Україні в першій половині XIX ст. Ми зробили спробу показати цінність місцевих досліджень у відображенні властивостей історичного розвитку рідної держави.

Підросійська Україна на початку XIX століття в адміністративно-територіальному плані була поділена на дев'ять губерній – Київську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Херсонську, Новоросійську, Таврійську, Волинську, Подільську. На основі давніх традицій, які в містах унаслідок царської колоніальної політики ще збереглися, у зв'язку з відкриттям в Україні трьох університетів, визначальними науково-освітніми центрами стають Харків, Київ, Одеса, звідки інтерес до краєзнавства переходить і в інші губерніальні центри – Полтаву, Кам'янець-Подільський, Житомир, Чернігів тощо [4, с.215].

У науково-культурному середовищі все чіткіше усвідомлюється потреба вивчення регіонів, минувшини історичних населених пунктів. В університетських містах створюються наукові товариства, які й підпорядкували свою діяльність потребі вивчення регіонів. У 1812 році засновується Товариство наук при Харківському університеті. Зацікавленість археологічними дослідженнями краю проявив його засновник, громадський діяч Василь Каразін. Ініціатором краєзнавчих починань тут був професор, декан історико-філологічного факультету Григорій Успенський – автор однієї з перших інструкцій для збирачів історико-топографічних і статистичних відомостей про край. Тоді були організовані й перші експедиції вчених університету та краєзнавців у сільські місцевості Слобожанщини [1, с.14–15].

У Харкові починають виходити перші на теренах України регіональні періодичні видання, у яких, крім літературно-художніх творів, публікуються матеріали з історії та етнографії Слобожанщини, що дають вихід у світ результатам пошукової діяльності місцевих дослідників, пробуджують інтерес до краєзнавства все ширшого кола читачів, насамперед, інтелігенції та духовенства. Виразні українознавчі прикмети мали “Украинский вестник” (1816–1819), “Украинский журнал” (1824–1825). Редакція “Украинского вестника” запевняла читачів у своєму бажанні “скільки можливо відкрити всі відомості стосовно тутешнього краю”. Здійсненням цього задуму стали такі публікації, як “Записка о Слободских полках” (1812) Іллі Квітки – дядька письменника Г.Квітки-Основ'яненка, де містились офіційні документи з історії краю; “Письма из Малой России” О.Левшина; подорожньо-етнографічні нариси І.Вернета, нариси М.Грибовського “О Малой России” та “Исторические замечания о Малороссии” [8, с.31].

У 30–40-х роках XIX ст. у Харкові створюється й активно діє гурток “любителів української народності”, що мав за мету організацію етнографічно-фольклористичних експедицій для дослідження Слобожанщини. Активними членами гуртка стали Ізмаїл Срезневський, Амвросій Метлинський, Петро Гулак-Артемівський та ін. У 1833–1838 роках у шести випусках вийшов збірник “Запорожская старина”, підготовлений І.Срезневським. За свідченням сучасників, він сприяв пробудженню інтересу освіченого громадянства до козацької минувшини України.

Після відкриття університету в Києві (1834) з ініціативи його першого ректора Михайла Максимовича вчені роблять кілька спроб самоорганізуватися в наукові осередки. 1835 року тут сформувався Тимчасовий комітет для розшуку старожитностей, що став першою пам'яткоохоронною організацією в Україні (професори М.Максимович, С.Зенович, Г.Данилович). У її діяльності брали участь М.Берлінський, К.Лохвицький, О.Анненков. Заслугами комітету є збереження решток Ірининської церкви, створення при Київському університеті першого в Києві історичного музею старожитностей, яким з 1838 до 1854 рр. завідував професор К.Ставровський.

Першим серед учених, які усвідомили потребу організувати дослідження народної культури в регіонах на науковій основі, був М.Максимович. Ще в другій половині 1820-х років він записує пісні в селах навколо Золотоноші на Полтавщині та в інших місцевостях і видає збірники “Малорусские песни” (1827) і “Украинские народные песни” (1834) [6, с.17]. Прагнення організувати справу по-науковому виявилось у його плані проведення великої експедиції, яка мала за мету складання детальної етнографічної карти Лівобережжя України в 1840–1850-х рр. У ході досліджень учений велику увагу приділив історії Києва.

На Півдні України (Новоросійський край), до складу якого входили Херсонська, Таврійська, Катеринославська губернії, в Одесі 1828 року було засноване Товариство сільського господарства, яке, досліджуючи стан сільського господарства, збирало й опублікувало матеріал зі статистики та історії.

З 1839 року розгортає свою дослідницьку й видавничу діяльність Одеське товариство історії та старожитностей, створене з ініціативи І.Стемпковського. Ще 1824 року він подав генерал-губернатору доповідну записку “Мысли относительно поиска древностей в Новороссийском крае”, у якій наголошував на необхідності охорони археологічних пам’яток та організації музеїв у Керчі й Одесі. Безпосередніми організаторами товариства стали М.Кир’яков, М.Мурзакевич, куратор Одеської навчальної округи Д.Княжевич, директор Одеської публічної бібліотеки О.Левшин. Товариство об’єднало археологів, етнографів, філологів не тільки Одеси, а й Києва, Львова, Москви, Петербурга, цариною діяльності яких стали Північне Причорномор’я, Південь України. Учені здійснювали розкопки античних міст Пантикапея, Тіри, Херсонеса, Ольвії, на островах Зміїний і Березань. При товаристві 1842 року створено музей, яким з 1843 року завідував М.Мурзакевич.

З 1844 року вийшло друком 33 томи “Записок Одесского общества истории и древностей” – додатка до популярної газети “Одесский вестник”. Їхня тематика – динаміка заселення краю, звичаї та обряди в побуті місцевого населення, опис археологічних знахідок. У той самий час виходив також “Одесский альманах”, у якому увагу читачів привернули історичні, етнографічні праці І.Андрієвського, М.Маркевича, К.Зеленецького, Л.Якубовича. Одеське наукове товариство діяло в цьому напрямі за розробленою ним програмою народознавчих досліджень [7, с.102].

Збирання краєзнавчих матеріалів, фольклорно-етнографічної спадщини послугувало обґрунтуванню української національної автентичності. У зв’язку із цим, яскравим прикладом звертання до національних джерел були краєзнавчі, фольклорно-етнографічні й історичні пошуки Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Миколи Костомарова, зокрема, їхня участь у роботі Археографічної комісії в перші роки її діяльності.

Тарас Шевченко був зарахований до штату комісії на посаду художника, однак функції його були значно ширші. Інтерес до історії рідного краю формувався ще з юнацьких літ письменника. Він розробляв проекти особистого ознайомлення з пам’ятками історії та культури України, один з яких частково здійснив, опублікувавши альбом “Живописная Украина”, де вмістив свої праці на історичну тематику: “Дари в Чигирині 1649 року”, “У Києві”, “Видубецький монастир у Києві” та ін.

Одним із співробітників Археографічної комісії був Пантелеймон Куліш. Ще студентом, перебуваючи впродовж трьох місяців у селі Олександрівка на Чигиринщині у визначного письменника Михайла Грабовського, він зібрав цілий том місцевих переказів і легенд.

Праця в комісії стала для П.Куліша плідною в царині фольклору й етнографії. Це дало можливість видати збірник фольклорних творів про козаччину та гайдамаччину “Украинские народные сказання” (1847) й опублікувати двотомні “Записки о Южной Руси” (1856–1857), які були високо поціновані сучасниками. Думка П.Куліша, що “ми повинні дорожити всяким уламком, усяким клаптом паперу, який носить в собі

відбиток минувшини”, звучить нині як заповіт краєзнавцям і пам’яткоохоронцям. Письменник спростовував вигадки про несумісність занять українським фольклором з “європейською освіченістю”, вважав, що знання пракоренів традиційної культури може й повинно гармонійно поєднуватися з найсучаснішими здобутками освіти й науки. Цю думку він виклав у листі до М.Костомарова (1846): “Молоді люди, вдаючись у вивчення Малоросії, ніскільки не позбавляють себе можливості засвоїти освіченість європейську. Можна любити свій буколічний хутір і захоплюватися блиском столиці ще більше, ніж людина, яка ніколи на хуторі не жила. Можна знати напам’ять усі наші пісні й засвоїти собі європейську освіченість” [3, с.22].

Співробітником Археографічної комісії був також видатний історик Микола Костомаров. Мандрував з дослідницькою метою по селах навколо Харкова, Полтави. Зібрав багато пісень, відомостей про народні звичаї та обряди. Працюючи викладачем у Рівненській гімназії, подорожував по Волині, збирав фольклорні твори, подав детальний опис Крем’янця, Вишневеця, поля битви під Берестечком. Про умови, у яких доводилося працювати, М.Костомаров писав у листі з Рівного від 9 грудня 1844 року: “Незважаючи на мої спроби записувати пісні, я встиг якнайменше; дивно, що у деяких благочесних людей викликає підозру: чи не доручив мені Бібіков розвідати, чи нема тут обурливих пісень! Я спрагло на кожному кроці розпитував про побут тутешнього народу” [7, с.108]. Зауважимо, що значна добірка народних пісень, записаних М. Костомаровим, пізніше була надрукована під назвою “Народные песни, собранные в западной части Волынской губернии в 1844 году” у “Малорусском литературном сборнике”, виданому Д.Мордовцевим у 1859 році.

Показовим є факт, що традиція історико-краєзнавчих студій у Наддніпрянській Україні поширюється й на західноукраїнські землі. Саме тому, за словами І.Франка, вони “збудили серед молодіжи горячу любов до рідного народу і заохотили її до студій над його традиціями. Почалось пильне збирання етнографічних матеріалів. І.Гнідковський у Калуській повіті збирає приповідки, Торонський подає характеристику Лемків, того найдалі на захід висуненого відламу Русинів, Гушалевиць записує пісні в Стрийській пов., Галька видає гарну збірку казок, Саламон збирає коломийки. В кінці значна частина молодших і старших збирачів достарчає Головацькому матеріалів до його 4-томової збірки пісень Галицької і Угорської Руси” [9, с.2]. Під впливом прикладів і заохочень з Наддніпрянської України історико-краєзнавчий рух у західноукраїнських землях набув масового характеру.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що з розвитком історичної науки, етнографії та фольклористики в першій половині XIX століття поступово сформувалися основні складники краєзнавства, зросли місцеві сили дослідників, з’явилася краєзнавча література, утворилися музеї. Із 40-х років XIX століття для позначення цієї нової галузі наукової й аматорської діяльності в Росії й підросійській Україні почали використовувати терміни: “отчизноведение”, “родиноведение” – “вітчизнознавство”, “батьківщинознавство”. У той самий час у Галичині до наукового обігу введено термін “краєзнавство”, який по всій Україні остаточно закріпився з 20-х років XX століття.

1. Історичне краєзнавство в Українській РСР / [за ред. П. Тронька]. – К. : Наукова думка, 1989. – 240 с.
2. Краеведение : энциклопедический словарь / [гл. ред. Н. М. Сикорский]. – М. : Сов. энциклопедия, 1982. – 664 с.
3. Матюшин Г. Н. Историческое краеведение / Г. Н. Матюшин. – М., 1987. – 47 с.
4. Петровський В. В. Історія України: неупереджений погляд : факти, міфи, коментарі / Петровський В. В., Радченко Л. О., Семененко В. І. – Х. : ВД “Школа”, 2007. – 592 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року” від 10.06.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=789-2002-%EF>.

6. Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ століття: від репресій, занепаду до відродження, розквіту / В. С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 68 с.
7. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття : досвід, проблеми, перспективи / П. Тронько. – К., 2000. – 270 с.
8. Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство : навчальний посібник / О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2006. – 296 с.
9. Franko I. Krajoznawstwo galicyjskie / I. Franko // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 221.

At the modern stage of spiritual revival of Independent Ukraine historical regional ethnography becomes part and parcel of social movement and scientific investigation directed to revive spirituality, historical memory, moulding citizens love to native land. That's why it is important to develop historical regional ethnography, specifically in Naddnipyriansk Ukraine at the regional of administrative and territorial unification consummation of the Ukrainian lands at the beginning of XIX century.

Key words: *Naddnipyriansk Ukraine, historical regional ethnography, ethnographical investigations, ethnographical movement.*

УДК 94 (477.8):26/28

ББК 63. 3 (Укр)

Ігор Пилипів

РОЗВИТОК АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ГАЛИЦЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ (1918–1939 рр.)

У статті досліджено основні етапи історичного розвитку адміністративно-територіальної структури Греко-католицької церкви, проаналізовано особливості становлення та розвитку єпархій, найхарактерніші особливості організаційної структури Галицької греко-католицької митрополії в міжвоєнний період (1918–1939 рр.).

Ключові слова: *Греко-католицька церква, архієпархія, митрополит, єпископ, деканати, духовна семінарія.*

Стрімкий розвиток Греко-католицької церкви на сучасному етапі, розширення канонічної території та прагнення утворення Патріархату УГКЦ викликають підвищену цікавість в українському суспільстві. Надзвичайно актуальним із цього приводу є вивчення історичного досвіду формування територіально-адміністративної структури Греко-католицької церкви в першій половині ХХ ст.

Метою дослідження є історичний аналіз формування та становлення територіально-адміністративної структури ГКЦ до середини ХХ століття.

Греко-католицька церква (далі – ГКЦ) на початку польської окупації 1919 р. складалася з Галицької митрополії, до організаційної структури якої входили тільки три адміністративно-канонічні одиниці – Львівська архієпархія, Перемишльська та Станіславівська єпархії, кожна з яких мала власні історичні традиції та відмінний канонічно-правовий статус. Очевидно, найдавнішою з них була Перемишльська єпархія, а наймолодшою – Станіславівська, тим часом Львівська залишалася тривалий час осідком глави церкви, Галицького митрополита. Утім вплив Галицької митрополії ГКЦ у цей період, незважаючи на порівняно невеликі територіальні рамки, був досить значним: фактично вона залишалася важливим осередком організованого суспільного, духовно-релігійного та культурного життя українського суспільства з тривалими історичними коренями.

Ретроспективний погляд на історичний розвиток ГКЦ дозволяє проаналізувати процес формування її адміністративно-канонічної структури від Берестейської унії 1596 р. Так, на думку істориків А.Г.Великого [12], Г.Лужницького [22], І.Мончака [24], С.Мудрого [25] та ін., ГКЦ сягає історичними коренями часів Володимирівського Хре-